

Tlocrt prikazuje položaj triju prostorija “Vjenčاونice” (gore je Zapad),
(arhiva Hrvatskog restauratorskog zavoda)

Adela FILIP

Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA ZIDNOM OSLIKU U VJENČAONI U LUDBREGU

Sažetak

Konzervatorsko-restauratorski radovi na zidnim slikama u zapadnoj gospodarskoj zgradi dvorca Batthyany u Ludbregu započeli su 2000. i završili 2006. g. do kada su prostorije bile u namjeni Vjenčاونice. Radove je izvodio Hrvatski restauratorski zavod, Odjel za zidno slikarstvo i mozaik. Trima prostorijama zgrade tijekom povijesti mijenjale su se namjene, te su bile više puta pregrađivane i u nekoliko im je navrata podizan nivo poda što se odrazilo i na zidni oslik. Tekst obuhvaća podatke o stanju zidnog oslika, ikonografski opis, te pregled prijašnjih radova da bi se približila predodžba o kompleksnosti i veličini objekta, te opsežnosti konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, radova i dokumentacije.

Uvod

Kompleksu Batthyany pripadaju dvije reprezentativne gospodarske zgrade smještene pred južnim pročeljem iz XVIII. st. Zgrade su pravokutnog tlocrta na dva kata i nadsvođenim podrumima. U zapadnoj gospodarskoj zgradi, u prizemlju sjevernog dijela, nalaze se dva reda međusobno povezanih prostorija: velika dvorana (*Sallateraine*) u sjevernom dijelu i dvije simetrične, tlocrtno jednake prostorije (jugoistočna i jugozapadna prostorija). Jugoistočna i jugozapadna prostorija nadsvođene su koritastim svodom, a velika dvorana kupolastim tzv. "češkim" svodom podignutim u tri jarma. Prostorije su 1762.g. oslikane freskama.

Opis zidnog oslika u zapadnoj gospodarskoj zgradi

Zidne slike u velikoj dvorani (*Sallateraine*) prikazuju iluzionističku rokoko arhitekturu. Dekoracija prostora rasčlanjena je stvarnim elementima arhitekture: pilastrima, balustradama, bazama, kapitelima, mramoriziranim stupovima i or-

namentiranim pojasnicama koja ih povezuje. Arhitektura je slikana u perspektivi koja se sužava prema središnjem jarmu i uvjetuje pogled cijele kompozicije od središnjeg prozora na sjevernome zidu, nekadašnjem ulazu u prostoriju. Prostor je bogat slikanom štuko dekoracijom s motivima školjaka, lepeza, "plamena" i pruga.

Na južnom zidu u središnjem dijelu između dva pilastra nalazi se otvor za kamin i iznad njega oslikana zidna napa. Zidna slika prikazuje veseli lik s žičanim instrumentom u ruci, možda je dimnjačar, ili trubadur? Iznad njega je slikani grb s prikazom pelikana i lava sa sabljom¹. Svod je podijeljen na tri dijela dvjema pojasnicama. U svakoj je po jedan slikani medaljon uokviren slikanim štuko dekoracijama (vazama s cvijećem, kazetama) koji prikazuje otvoren prostor, nebo s mutnim oblacima i lepršavim razgolićenim dječjim likovima.

Marija Mirković² navodi da bi zidne slike mogle biti djelo Michaela Pecka zbog srodnosti s oslikom kapele sv. Križa (1753.g.) u Ludbreškom dvorcu Batt-hyany.

Najznačajniji fragment zidnog oslika nalazi se u središnjoj prozorskoj niši sjevernog zida. Fragment prikazuje malu kerubinsku glavicu, vrlo vješto izvedenu, bez tragova naknadnog retuša.

Jugozapadna prostorija i velika dvorana spojene su vratima zapadno od kamina. Ostaci slikanog sloja u prostoriji ukazuju na slikanu štukaturu koja obrubljuje sve otvore i zidove, tipološki usklađena s velikom dvoranom. Osnovna boja je siva, kao podloga. Unutar slikanih okvira nalaze se likovi i scene koje podsjećaju na lov, od kojih su tri (od njih četiri) sačuvana. Na koritastom svodu, odmah iznad zidne profilacije, nalazi se slikana štukatura sa bajkovitim likovima i egzotičnim pticama.

Jugoistočna prostorija nalazi se odmah do jugozapadne s kojom je spojena vratima, a sa sjeverne strane je spojena prolazom s velikom dvoranom. U njoj prevladava intenzivna crvenkasto-smeđa boja svoda ukrašena cvjetnom slikanom dekoracijom, školjkama i slikanim reljefima glava. Zidovi su sivkasto-zeleni sa slikanom štukaturom koja uokviruje pravokutna polja obojena istom crvenkasto-smeđom bojom.

¹ "U doba kada je spomenuta dvorana oslikana, u njoj je stanovao dvorski sudac. Krčelić spominje da je u to doba fiškal vlastelinstva Ludbreg bio Felix Josip Loöb, te da je njegov plemićki list objavljen na Saboru Kraljevine u Zagrebu 17.XI.1955. g. člankom 4. Možda je njegov grb slikar naslikao na stijeni male dvorane." Marija Mirković, *Freske u gospodarskoj zgradi-Sallatrain*, Umjetnička topografija HR, Ludbreg, Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., str. 236.

² Marija Mirković, *Ikonoografija zidnog oslika u Vjenčani*, Zagreb, 2001., dokumentacija HRZ-a, Odjel za zidno slikarstvo i mozaik, Zagreb.

Prijašnji konzervatorsko-restauratorski radovi

Godine 1961. i 1967. bili su izvedeni restauratorski radovi koje su izveli stručnjaci Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture iz Beograda.

Izvjestaj o radovima (1961.g.), koje je izveo Savezni zavod, potpisao je R. Sikimić. U njemu se navode stanja zidnih slika, predvođenje istraživačkih radova, obujam, ali ne i tehnika izvođenja restauratorskih radova, posebice tehnike naknadna u slikanom sloju. Restauratorski radovi obuhvaćali su čišćenje vapnenih premaza sa zidnih površina, popravak svih oštećenih mjesta te "pojačavanje ispranog i bledunjavog živopisa"³.

Istražni radovi

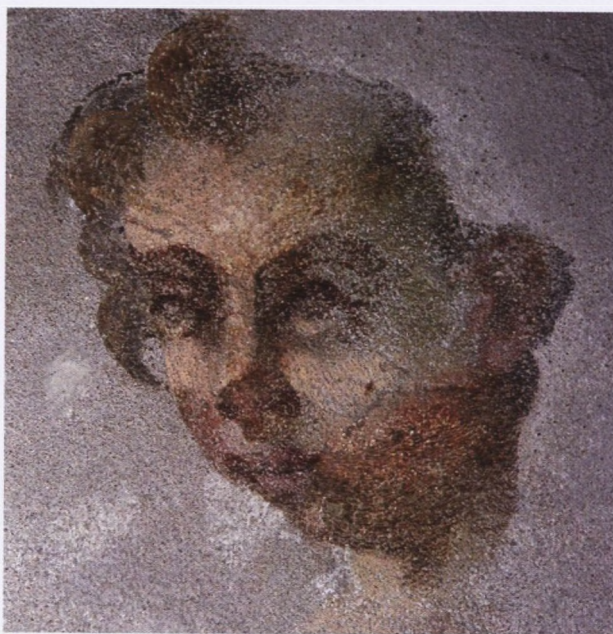
Godine 1992. Restauratorski zavod Hrvatske izvodi preliminarne istražne radove i pregled stanja zidnih slika, što je opisano u elaboratu "*Elaborat stanja i konzervatorsko-restauratorskih istraživanja s prijedlogom obnove*"⁴. Razlog istraživanja bila je opasnost od daljnje destrukcije slikane dekoracije, uzrokovane velikom količinom kapilarne i oborinske vlage, te uporabom neprimjernih materijala i metoda sanacije, koja su dodatno aktivirale kristalizaciju soli i njeno pogubno djelovanje na zidne slike.

Konzervatorska istraživanja sondiranjem kroz slojeve žbuke i boje ukazuju da su zidne slike preslikane prilikom restauratorskih zahvata '60-ih godina prošlog stoljeća. To je posebno očito na licima likova na svodu i supraportama u velikoj dvorani, koji su preslikani u tolikoj mjeri da djeluju gotovo karikaturalno. Naslikana arhitektura doživjela je brojne promjene i pojednostavljenja u boji i detaljima koja su osiromašila kvalitetu izvornika. Najveće izmjene doživjele su zidne slike na istočnom i zapadnom zidu, koje su natučene zbog boljeg prijanjanja novog sloja žbuke (naknadna intervencija), tako da ne možemo sa sigurnošću znati kako su izvorno izgledali. Donje zone zidova, mjestimično i do visine od oko 2 m od razine poda također su stradale zbog prevelike količine oborinske i kapilarne vlage. Podizanje razine poda i recentna krpanja žbuke cementnim mortom pospješilo je zadržavanje vlage u tim dijelovima zida, što je pogodovalo razvoju mikroorganizama i soli koja se kristalizira na površini zida. Podrum ispod cijelog objekta je zbog vlage bio saniran *trikosalom*, te je također pridonio devastaciji zidnih slika usmjeravajući vlagu prema gore.

Zbog korištenja otvorenog ložišta, kamina, na zidnom osliku stvorio se ma-

³ Rajko Sikimić, Izvjestaj o konzervatorskim radovima na zidnom životopisu u prostorijama bivše grunтовnice u Ludbregu, Beograd, 1962.

⁴ Autori: mr. Dragan Dokić, ak. slikar, Blanda Matica, dipl. ing. arh., Silvije Novak, prof. pov. umj.

Kerubinska glavica u niši nekadašnjeg glavnog ulaza u veliku dvoranu, fotografija Vidoslava Barac 2000., (fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda)

sni tamni film, a nataložilo se prašine i prljavštine na svodu iznad kamina zbog povišene temperature zraka u tom dijelu dvorane. Vidljive su pukotine i trusnost bojenog sloja, brisanost pigmenta, inkrustacije, odvojenost žbuke od zidnog nosioca, te brojne žbukane nadoknade koje nadvisuju razinu izvornog žbukano i slikanog sloja. Nastale su kao posljedica probijanja električnih instalacija koje su '60-ih godina pri restauraciji ponovno zatvorene. U jednoj od prijašnjih intervencija, u jugozapadnoj prostoriji, zidni oslik je u prostoriji bio otučen do visine od oko 1,5 m tako da su i likovi od pojasa na niže uništeni.

Veliki dio izvorne žbuke i oslika na sjeveroistočnom dijelu svoda jugozapadne prostorije je otpao što je vjerojatno posljedica prevelike količine vlage koja je padala kroz otvor dimnjaka kamina u velikoj dvorani, na spoju zidova triju soba. Velika oštećenja nastala su i prilikom pregradnji, zatvaranjem prvotnih vrata (koja su povezivala jugoistočnu prostoriju sa jugozapadnom) i otvaranju novih na istom zidu, kada je originalni žbukani i slikani sloj nepovratno stradao.

Konzervatorsko-restauratorski radovi od 2000. do 2006. g

Konzervatorsko-restauratorski radovi započeli su 2000. i izvodio ih je Hrvatski restauratorski zavod, Odjel za zidno slikarstvo i mozaik, pod voditeljstvom

Pogled na istočni zid velike dvorane prije radova, zona do cca 2 m je gotovo u potpunosti stradala, fotografija Vidoslava Barac 2000., (fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda)

Josipa Brekalo⁵, u suradnji⁶ sa Prirodoslovnim Laboratorijem HRZ-a⁷ i Zavodom za industrijsku ekologiju.⁸

Građevinski radovi

Građevinski radovi izvedeni su u razdoblju od 2001. do 2004. g. u voditeljstvu Blande Matice, Odjel za graditeljstvo i arhitekturu, HRZ, obuhvatili su vanjske zidove na kojima je uklonjena cementna žbuka i zamijenjena novom primjerenom žbukom, te je izveden drenažni sustav, a u unutrašnjosti triju prostorija je razina poda spuštena na izvornu točku, cca 100 cm u velikoj dvorani i cca 70 cm u jugoistočnoj i jugozapadnoj prostoriji. Naknadne pregrade i zazidi su uklonjeni i vraćeni u prvotno stanje, osim ulaznih vrata na sjevernom zidu velike dvorane koja su bila naknadno zatvorena i nisu ponovno otvarana zbog klimatskih uvjeta u prostoriji. Prozori, koji su u sve tri prostorije bili smanjeni,

⁵ Viši konzervator-restaurator

⁶ Hrvoje Malinar, dipl. ing. kemije, konzervator-savjetnik

⁷ Domagoj Mudronja, prof. geologije, Dragica Krstić, dipl. ing kemije,

⁸ Dr. sc. Felicita Briški, docent

vraćeni su također u prvotno stanje.

U trima prostorijama proveden je i novi sustav podnog grijanja, koji je alternativno rješenje za radijatore i cijevi koji su bili pričvršćeni za zid što je uvelike uvjetovalo propadanju zidnih slika u toj zoni. Postavljen je i novi kameni pod.

Konzervatorsko-restauratorski radovi

Konzervatorsko-restauratorski radovi započeli su u velikoj dvorani, no zavisno od faza obuhvaćali su sve tri prostorije paralelno.

Započelo je sa čišćenjem zidnog oslika od nečistoća, nataložene prašine i čađe. Dijelove žbuka, koji su se odvojili od zidnog nosioca, bilo je nužno učvrstiti jer je postojala opasnost da se potpuno odvoje.⁹ Kasnije su se te odvojenosti ili šupljine između slojeva tretirale metodom injiciranja industrijske smjese PLM-A, tvrtke C.T.S.

Odstranjivanje vapnenih preliča i preslika je izvedeno mehanički, tvrdim i promjenjivim skalpelima, te manjim špahtlama u jugoistočnoj prostoriji. U donjim zonama koje su bile ispod razine poda, preliči su se pretvorili u inkrustaciju koja je čvrsto prijanjala uz žbukani i slikani sloj. Nakon učvršćivanja žbuknog i slikanog sloja inkrustacije su pažljivo odstranjene, kao i neprimjerne nadoknade cementne žbuke koje su se nalazile na istočnom, zapadnom i sjevernom zidu velike dvorane.¹⁰

Najveći problem i stalna kočnica u saniranju zidnog oslika u prostorijama Vjenčane je svakako problem temeljne i kapilarne vlage. Razina vanjskog terena koji je znatno viši od unutarnjeg uzrokuje slijevanje oborinskih vlaga i stalnu njenu prisutnost u donjim zonama zidova (od 50 cm do najviše točke 150 cm). Na površini zida bile su vidljive kristalizirane soli¹¹, te štetni mikroorganizmi¹² pri čemu je zidni oslik nepovratno stradavao. Započet je proces odsoljavanja. Površine zidova, oslik, prekrpio se celuloznom pulpom (Arbocel 1000 i Arbocel 200) natopljenom destiliranom vodom¹³, na prethodno obložen zid japan papirom, do visine do cca 2 m od razine poda. Nakon što se osušila, zid je tretiran fungi-

9 Učvršćivanje je izvedeno oblogom gaze i japanskog papira koji je za zid pričvršćen industrijskim proizvodom tapetarskim ljepilom (*methylcellulose* sa umjetnom smolom) otopljenim u vodi.

10 Cement je hidroskopian, pa privlači i zadržava vodu, što pogoduje stradavanju okolne vapnene žbuke.

11 Uzorci kristaliziranih soli obrađivali su se u Prirodoslovnom laboratoriju HRZ-a. Kemijske analize iz 2000.g. ukazuju na visoki postotak klorida (6.99 %) i sulfata (6.05 %). Više: članak I. Srša, D. Krstić & D. Mudronja "Salt Damage in Wall Paintings (Typical salts problem in Croatia)", European Research on Cultural Heritage State-of-the-Art Studies, Volume 5, Prague 2006.

12 plijesni *Fusarium*, *Stachybotrys* and *Trichoderma* Dr.sc.Felicita Briški, docent, *Laboratorijsko izvješće, 2001*, dokumentacija HRZ-a, Odjel za zidno slikarstvo i mozaik, Zagreb.

13 Celulozna pulpa, u omjeru 1:3, *Arbocel BC 200 : Arbocel BC 1000*, sa dodatkom biocidnih sredstva zbog prisutstva plijesni..

cidnim sredstvom Metatin 906, te je stavljena nova pulpa u visini od 1 m do 2,5 m. U donjim zonama do 1 m, na sve zidove osim zapadnog stavljena je "žrtvena žbuka".¹⁴

Dublja oštećenja, lakune i pukotine najprije su zapunjene vapneno-pješčanom žbukom sa udjelom agregata krupnije granulacije¹⁵, te nakon sušenja na taj sloj stavljena je fina smjesa žbuke s jednim dijelom mramornog brašna. Plića oštećenja i manje pukotine zapunjene su samo smjesom fine žbuke. Radi jednostavnije nadoknade u slikanom sloju, pojedine lakune su zapunjene već toniranom žbukom. Na žbukane zapune nanescena je podložna boja, osnovna boja zidova, u velikoj dvorani i jugozapadnoj prostoriji siva, a u jugoistočnoj sivo-zelenkasta boja.

Reintegracija slikanog sloja je izvedena tehnikom *tratteggio*, pigmentima *Schminke* koji su vezani otopinom *gumiarabike* s dodatkom fungicidnog sredstva.¹⁶ To se uglavnom odnosi na svodove i gornje zone zidova. Iznimke su donje zone zidova do visine od cca 1,5 m, gdje nedostaju veliki dijelovi izvornog slikanog sloja, uglavnom slikane arhitekture (stupova, baza, balustrada, slikanog sokla, uklada). Na tom je području boja nanescena metodom prskanja pomoću suhe četke kratkih dlaka.

Boje se nanose prskanjem jedna po jedna, tj. sljedeća se nanosi nakon što se prethodna osušila. Nanošenjem više različitih boja i tonova, postignut je željeni ton.

Pitanje prezentacije

Konzerviranje ili interveniranje, povijesni ili estetski pristup u restauriranju je pitanje koje se nametnulo u završnoj konzervatorsko-restauratorskoj fazi – reintegraciji slikanog sloja.

Uvidom u stvarno stanje očuvanosti slikanog sloja, te specifičnosti pojedine prostorije i funkcionalni karakter prostora, otvorila se mogućnost rekonstrukcije dijelova koji nedostaju kao pristup u prezentaciji.

U velikoj dvorani zidovi prostorije pretrpjeli su velika oštećenja, a mjestimično su i potpuno stradali (istočni i zapadni zid). Iluzionistička arhitektura prostorije koja dominira prostorom ostala je "visjeti u zraku" bez čvrsto postavljenih baza i podnožja.

Npr. stupovi koji su napola stradali i sačuvana je samo jedna polovica, može-

14 U omjeru 1:6 (vapno:pijesak). Soli, koje bi se inače kristalizirale na površini zida, ulaze u strukturu žrtvene žbuke koja bi se kasnije skinula, a služila je za "izvlačenje" soli iz zida. Promijenjeno je 5 pulpa. 15 u omjeru 1:3 (vapno:pijesak) jedan dio vapna i tri dijela pijeska (2 dijela riječnog pijeska i 1 dio sitnog šljunaka).

16 *Cetavlon*, deterđentni dezinficijens.

Pogled na svod jugozapadne prostorije. Zidni oslik bio je preličen višeslojnim vapnenim naličima. Otkriven je 2002. g., a u potpunosti obnovljen do 2006. g., fotografija Vidoslava Barac 2006., (fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda)

mo pretpostaviti kako je izgledala druga. Rekonstruirajući njihov donji dio sama slikana arhitektura dobiva statiku. Iza slikane arhitekture nazire se otvoren prostor krajolika. Fragmenti oslika jedva su vidljivi, te pouzdana rekonstrukcija nije moguća. Ne postoje podaci o detaljima, pa u tom slučaju primjenjujemo tonsko usklađivanje raspršenosti boje (tehnikom prskanja boje polusuhim kistom) koja se vizualno uklapa u cjelinu.

U jugoistočnoj prostoriji slikani je sloj bio preslikan u najvećoj mjeri, vjerojatno zbog same jednostavnosti zidnog oslika, slikane štukature i dekoracije koja uokviruje pravokutna polja. Nakon skidanja preslika uočeno je da slikani sloj u velikoj mjeri stradao, pogotovo donje zone posljedicom vlage, te građevinskim radovima i pregradnjama.

Na osnovi sačuvanih dijelova slikane dekoracije, prenošenjem i kopiranjem, te poštivanjem karaktera oslika uspjeli smo rekonstruirati nedostatke te zatvoriti zidne plohe u slikanu cjelinu.

Jugozapadna prostorija usklađena je sa ostale dvije sa slikanom štukaturom i dekoracijama, no tu se pojavljuju slikane figure, likovi koji nose atribute lova, te je svaki drugi različit od onog prethodnog. Od četiri lika tri su polovično sačuvana. Donja zona zidova je potpuno stradala, a četvrti lik uništen je pri naknadnom probijanju vrata.

Rekonstrukcija je ovdje nemoguća i nepotrebna. Zbog ograničenosti restauratorskog djelovanja i navedenih činjenica pristupamo arheološki, odnosno konzervatorski što znači respektirati integritet umjetnine. U ovom slučaju takav

Pogled na jugoistočni dio velike dvorane nakon radova 2006. g., fotografija Vidoslava Barac 2006., (fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda)

pristup podrazumijeva retuš slikanog sloja koji je ograničen na samo mala oštećenja, koja su u odnosu na izvorni slikani sloj prekid u figurativnom uzorku. Boja retuša je za ton svjetlija od lokalne boje izvornog sloja, te se razlikuje od originala i odmah je prepoznatljiva iz bližeg očišta, dok s distance s koje se slika gleda integracija nije uočljiva. Tome pridonosi i sama izvedba retuša tehnikom *trateggio* čiji vibracioni karakter pridonosi svojevrsnoj neodređenosti, odnosno samo tonski povezuje fragmente, ne definira ih. Ovakvim pristupom gradeći boju sličnu originalu na način koji se lako prepoznaje kao integracija, koja ujedno omogućuje potencijalno jedinstvo prikaza i reducira nametljivost lakuna, izbjegavajući pritom neutemeljena upućivanja na nešto što nije postojalo, odnosno lažiranje.

LITERATURA:

1. Rajko Sikimić, Izvještaj o konzervatorskim radovima na zidnom životopisu u prostorijama bivše grunтовnice u Ludbregu, Beograd, 1962.
2. Marija Mirković, Barokna obnova Ludbreškog kraja, Podravski zbornik, Ludbreg, 1983.
3. Marija Mirković, Graditeljstvo, slikarstvo i kiparstvo Ludbrega i okolice, Ludbreg, 1984.
4. Elaborat stanja i konzervatorsko restauratorskih istraživanja s prijedlogom obnove (Dvorac Baththyany i Vjenčaoana-Ludbreg), HRZ, Zagreb, 1993. (D. Dokić, B. Matica, S. Novak).
5. Marija Mirković, Ikonografija zidnog oslika u Vjenčaoani, Zagreb, 2001.
6. Marija Mirković, Freske u gospodarskoj zgradi-Sallatrain, Umjetnička topografija HR, Ludbreg,

Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., str. 236.

7. Josip Brekalo, Izvještaj o zatečenom stanju oslika i o rezultatima preliminarnih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja na zidovima u dvorani "Sallateraine", Zagreb, 2001. (knjiga 1 i 2).

8. Josip Brekalo, Izvještaj o izradi preliminarne dokumentacije zatečenog stanja zidnih slika i o konzervatorsko-restauratorskim radovima tijekom 2001., Zagreb 2001.

9. Josip Brekalo, Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim radovima u tijeku 2002., Zagreb, 2003.

10. I. Srša, D. Krstić & D. Mudronja, "*Salt Damage in Wall Paintings (Typical salts problem in Croatia)*", European Research on Cultural Heritage State-of-the-Art Studies, Volume 5, Prague 2006.